

QƏRBİ AZƏRBAYCAN MƏTBUATI

1914-cü il fevral ayının 22-də İrəvanın tanınmış ziyalıları Mirzə Cabbar Əsgərzadənin redaktorluğu, Mirfətulla Mirfətullayevin nəşirliyi ilə İrəvanda Azərbaycan dilində ilk mətbuat orqanı olan “Lək-lək”-in birinci nömrəsi işıq üzü görür.

Bu məcmuə XX əsrin ikinci onilliyində Qərbi Azərbaycanda - İrəvanda 1914-cü il fevral ayının 22-dən həmin ilin 30 iyununa qədər nəşr olunmuş, cəmi 12 nömrəsi işıq üzü görmüş “Lək-lək”, əslində, senzura sənədlərində “Ley-lək” jurnalının ərəb qrafikalı əlifbada transliterasiyasıdır. “Lək-lək” “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi ənənələrini davam etdirmişdir. Jurnalın nəşir və redaktoru Mirməhəmməd Mirfətullayev və Cabbar Əsgərzadə olmuşdur. Jurnal İrəvandakı “Lyus” mətbəəsində çap edilmişdir.

Cəmi beş ay nəşr edilmiş “Lək-lək” məcmuəsi elə həmin ildə 1914-cü il iyun ayının 30-da özünün sonuncu - 12-ci nömrəsində bir sıra səbəblər üzündən bir daha çıxmayacağı və gələcəkdə daha mükəmməl, böyük həcmli jurnalla əvəz ediləcəyini elan etməsinə baxmayaraq, jurnal bir daha nəşr edilməmişdir. “Lək-lək” də “Molla Nəsrəddin” kimi səkkiz səhifəlikdir. “Lək-lək”-in cəmi beş ay ərzində işıq üzü görən nömrələrini ardıcıl izlədikdə onun “Molla Nəsrəddin”-in ideya və dəst-xəttinə sadıq qaldığı bir daha aydın olur.

“Lək-lək” satirik məcmuəsindən sonra İrəvanda “Bürhani-həqiqət” adlı

məcmuə nəşr edilmişdir. Jurnalda Əli Məhzunun bir neçə satirik şeirləri də özünə yer tapmışdır. “Bürhani-həqiqət”-in səhifələrində dərc olunmuş bu əsərlərdə mövcud dövrün problemlərinə, siyasi, sosial-mədəni hadisələrinə bədii sənət dili ilə münasibət bildirilmişdir. “Lək-lək” kimi “Bürhani-həqiqət”-in də ömrü uzun sürməmişdi.

ləcək qədər adam qalmamışdır. Bu baxımdan 1920-ci ildə İrəvanda “Cavanlar şurası” adlı qəzetin nəşr edilməsi həqiqəti əks etdirmir. Müəllif jurnalın bir neçə sayını əsərində geniş şəkildə təhlil edib. Bu təhlillərdən aydın olur ki, “Bürhani-həqiqət” oxucularını elmə, maarifə, yeniliyə, ədəb-ərkana sövq edən bir mətbuat orqanı olub. “Azər-

etdikdən sonra bir para səbəblərə görə qapandı və bir neçə ay sonra “Rəncbər” qəzetəsi nəşrinə başlandı. O da bir neçə ay davam etdikdən sonra qapandı”. 1921-ci il iyul ayının 22-də “Rəncbər” qəzetinin ilk nömrəsi işıq üzü görmüşdür. Qəzetin nəşri Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımız arasında geniş əks-sədaya səbəb olmuşdur. “Rəncbər” qəzetinin

məsələlərindən idi. Mətbəədə texniki və mütəxəssis çatışmazlığına baxmayaraq, “Zəngi” qəzetinin iki səhifədə ibarət birinci nömrəsi nəzərdə tutulduğu vaxtda, Bala Əfəndiyevin redaktorluğu ilə 29 noyabr 1924-cü ildə işıq üzü görür. Qəzetin ilk və sonrakı bir neçə nömrəsi Bala Əfəndiyevin, Mustafa Hüseyinovun, Əkbər Rizayevin, Murtuza Muradovun böyük səyi və əzmkarlığı ilə araya-ərsəyə gəlmişdir. Onlar bütün qüvvə və bacarıqlarını “Zəngi” qəzetinin vaxtlı-vaxtında, yüksək keyfiyyətlə çıxmasına sərf edirdilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, “Zəngi” qəzeti erməni şovinist daireləri tərəfindən məqsədli şəkildə yaradılan problemlərlə üzləşməli olurdu. Qəzetin redaksiyasının binası olmadığından ilk vaxtlar EK (b) P MK-nın nəzdində yaradılmış “Azsayılı xalqlar şöbəsi”-nin idarəsində dənizdə bir otaqda yerləşirdi. Redaksiyanın daimi binası olmadığı üçün ünvanlar tez-tez dəyişir, kağız problemi ortaya çıxır, həm də onun abunəçi məsələsi çox vaxt problemi çevrilirdi. “Zəngi” qə-

zetinin bütün bölgələrdə - Ağbabad, Basarkeçərdə, Zəngibasarda, Üçmüəzində, Vedibasarda, Qaraqoyunluda və digər bölgələrdə müxbir məntəqələri fəaliyyət göstərirdi. Redaktordan tutmuş mürəttibə kimi hamı fədakarlıqla çalışır, əlindən gələni edirdilər ki, qəzet müntəzəm nəşr olunsun. Bunun üçün redaksiya heyəti Bakı, Naxçıvan, Şəki və başqa şəhərlərdən də abunəçilər cəlb edirdi. “Zəngi” qəzeti “Həlli çatmış məsələ” rubrikası adı altında “Şərq qa-pısı” (Naxçıvan), “Şəki fəhləsi” (Şəki) qəzetlərinin işi haqqında və onların məqalələrini təkrar verirdi. Hər üç qəzet “Gənclər səhifəsi” açaraq bir-biri ilə əlaqə yaradırdılar. Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz bu mərkəzi mətbuat orqanları sonralar “Qızıl şəfəq”, “Kommunist” və “Sovet Ermənistanı” qəzeti adı ilə nəşr olunmuşdur.

Azərbaycan mətbuat tarixində silinməz iz qoyan “Sovet Ermənistanı” qəzetinə müxtəlif vaxtlarda Rza Vəlibəyov, Cəfər Vəlibəyov, Rəhim Allahverdiyev, Salman Rəhimov, Həbib Həsənov, Məhərrəm Bayramov, İsrail Məmmədov, Cahangir Əliyev, Zərbəli Qurbanov redaktorluq etmişlər. Bu mətbuat orqanda şair, publisist, ictimai xadim Hidayət Orucov, Lətif Hüseynov, Cümşüd Sultanov, Rza Əsgərov, Əsgər Əsgərov, Nəcəf Şabanov, Nüsrət Sadiqov, Teymur Əhmədov, Tapdıq Novruzov Sabir Əsədov, Allahyar Rəhimov, Vidadi Quliyev, Ramiz Məşədihəsənli, və bu kimi başqa peşəkar jurnalistlər çalışmışdır.

Azərbaycan mətbuat salnaməsinin ayrılmaz parçası olan, İrəvanda nəşr edilən mətbuat orqanların tarixinin daha dərinəndən araşdırılması mətbuat və mətbuatşünaslıq tariximizin zənginləşməsinə xidmət edir.

Elə həmin ildə 1917-ci ilin iyun ayının 29-da cəmi 9 nömrəsi işıq üzü görən “Bürhani-həqiqət”-in də fəaliyyəti dayandırıldı. “Bürhani-həqiqət” məcmuəsinin nəşri dayandıqdan sonra İrəvanda Azərbaycan mətbuatının olması haqqında professor Nazim Axundov “Azərbaycanda dövrü mətbuat (1832-1920)” adlı bibliografik məlumat kitabında 1920-ci ildə İrəvanda “Cavanlar şurası” adlı qəzetin azərbaycanlı ziyalıların milli şurası tərəfindən nəşr olduğunu qeyd edir. Tədqiqatçı-alim İsrail Məmmədov isə İrəvanda “Cavanlar şurası” adlı mətbuat orqanının 1920-ci ildə deyil, 1917-ci ildə işıq üzü gördüyünü bildirir. İsrail Məmmədovun “Cavanlar şurası”nın nəşri ilə bağlı verdiyi məlumat daha inandırıcıdır. Çünki 1918-1920-ci illərdə ermənilərin İrəvanda və eyni zamanda azərbaycanlılar yaşayan bölgələrdə soydaşlarımıza qarşı törətdikləri qətlialamlar zamanı azərbaycanlı əhalinin bir qismi qətlə yetirilmiş, bir qismi isə qəddarcasına qətlə yetirilməkdən xilas olmaq üçün Azərbaycana və müxtəlif ölkələrə köçməyə məcbur olmuşdular. 1918-1920-ci ildə İrəvanda və eləcə də yerlərdə barmaqla sayıla bi-

baycan mətbuatı tarixində özünəməxsus yeri və rolu olan “Bürhani-həqiqət” jurnalı Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında dövrün ideologiyasına uyğun olaraq “dini ehkamları müdafiə edən ziddiyyətli, zərərli jurnal” kimi təqdim edilir.

Bütün respublikalarda olduğu kimi, Qərbi Azərbaycanda da ilk növbədə kommunist-bolşevik mətbuatı yaratmaq məsələsi zəruri idi. Bu səbəbdən də 1921-ci il yanvar ayının 7-də İrəvanda Azərbaycan dilində “Kommunist” qəzeti nəşr edilməyə başlandı. “Kommunist” qəzeti 1921-ci il yanvar ayının 7-dən fevral ayının 8-nə qədər nəşr olunmamışdır. Qəzetin redaktoru isə Həmid Qənzadə idi. 1921-ci il fevral ayının 9-da erməni daşnakları İrəvanda yenidən tüğyan edərək terror, qətlialmlar və total qırğınlar, dağıntılar törədərkən Azərbaycan dilinə nəşr olunan “Kommunist” qəzetinin redaksiyasını yandıraraq məhv etmişlər. Bununla da qəzetin fəaliyyəti dayandırılmışdır. “Zəngi” qəzeti nəşr olunmasının iki illiyi münasibəti ilə dərc etdiyi “İki bayram” adlı redaksiya məqaləsində yazır: “İrəvanda həftəlik türkcə “Kommunist” qəzetəsi nəşrinə başlandı. Qəzetə bir neçə ay davam

ilk sayında onun məqsəd və vəzifələri, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi, partiya, sovet, komsomol təşkilatlarının, bütün zəhmətkeşlərin və ziyalıların qəzetə yaxından kömək göstərmələri, rəhbər işçilərin, fəhlə və kəndlilərin rəy və arzuları, bölgələrdən qısa məlumatlar, respublika xəbərləri və bir neçə xarici xəbərlər dərc olunmuşdu. Qəzetin Azərbaycandakı arxivlərdə heç bir nüsxəsi qorunub saxlanmamışdır. Moskvadakı Mərkəzi kitabxanada bütün nömrələri olmasa da, 1-3, 46-55 və 78-ci nömrələri dövrü mətbuat fondunda mühafizə olunur. “Rəncbər” qəzetinin əldə etdiyimiz həmin nömrələri bu mətbuat orqanla bağlı elmi döviyyəyə daxil edilmiş bir sıra yanlış məlumatların dəqiqləşdirilməsinə aydınlıq gətirmiş oldu. Bütün mənbələrdə “Rəncbər” qəzetinin 1922-ci ildə nəşr edildiyi göstərilir və bu məlumatlar onun nəşri tarixi ilə bağlı həqiqəti əks etdirmir. Qəzetin ilk nömrəsi 1921-ci il 22 iyul tarixində çap olunmuşdur. 1923-cü ilin ortalarında “Rəncbər” qəzetinin də fəaliyyəti dayandırılır və bununla da azərbaycanlı əhali yenidən anadilli mətbuat orqanından məhrum edilir.

1924-cü ildə “Zəngi” qəzeti nəşr olundu. “Zəngi” qəzetinin nəşrinin icazə verilməsinə baxmayaraq, onun işıq üzü görməsi heç də asan olmamışdır. Qəzetin nəşrini təmin etmək üçün mətbəə, şrift, bir sıra texniki avadanlıqların əldə olunması, işçi qüvvəsinin toplanması, məqalə yazmaq və s. bu kimi meydana gələn problemlərin həll edilməsi üçün təxirəsalınmaz ön vacib

Cəlal ALLAHVERDİYEV, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent